

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ НА ЕКОНОМІКУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УМОВАХ ЇЇ ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Автори:

Ярослав Черногор, к.і.н.,
Павло Радь,
Анатолій Черниш

Перед початком широкомасштабної агресії проти України у 2022 р., російська економіка змогла відновитися та зміцнитися від економічних збитків, спричинених пандемією COVID-19. Її стійкість була зумовлена, зокрема, гарантуванням високих прибутків до державного бюджету від продажу енергоносіїв та сировини, створенням значних внутрішніх резервів для підтримки економічної діяльності. Також ефективному продажу енергоносіїв посприяв великий ступінь залежності від них країн ЄС, які до вторгнення Росії в Україну не вживали істотних заходів щодо диверсифікації його постачання. В цей же час РФ розширила коло країн, куди постачає енергоресурси, зокрема це стосується держав Азії та продовжувала нарощувати обсяги поставок, що створило передумови для ще більшого їх збільшення в умовах війни з Україною.

Введення союзниками України додаткових та більш жорстких економічних санкцій після початку повномасштабної війни не спричинило миттєвий негативний ефект на російську економіку. До того ж, обмеження почали вводитися поступово і не створили ситуацію цілковитої економічної ізоляції РФ. Це зумовлюється тим, що для досягнення максимального ефекту санкціями необхідний тривалий проміжок часу.

У даному дослідженні зроблена спроба виокремити зовнішні та внутрішні фактори, що вплинули на стійкість російської економіки протягом першого року повномасштабної війни. Переорієнтація експорту на країни Азії, держави пострадянського простору, паралельний імпорт з цих держав дозволили уникнути колапсу російської економіки під впливом санкцій та забезпечувати себе необхідними товарами. Однак, введені санкції все таки почали здійснювати негативний вплив на

економіку РФ, хоча і поступовий. Це проявляється у загальному падінні росту ВВП Росії, зменшенню вартісних обсягів російського експорту, значним зростанням дефіциту бюджету РФ. Також, фінансування війни зростає і ще більше виснажує бюджет Росії. В перспективі очікується погіршення економічного становища РФ. Особливо, якщо санкції будуть посилюватися, включно з повним ембарго на основні позиції експорту з Росії.

Оцінка ситуації

Стан російської економіки до повномасштабного вторгнення.

Розглядаючи макроекономічні показники розвитку російської економіки до початку повномасштабного вторгнення, варто зазначити, що після спаду у 2020 р., спричиненого пандемією Covid-19, російська економіка почала відновлюватися, перевищивши докризовий рівень вже у другому кварталі 2021 р.

Так, якщо приріст ВВП у 2020 р. був від'ємним і склав -2,7%, то вже наступного року було зафіксовано зростання ВВП на 4,7%. Ідентична ситуація була зафіксована майже по всіх економічних показниках. На 7,6% зросли іноземні інвестиції, перевищивши за кількістю інвестиції показники 2019 р.; знизився рівень безробіття з 5,8% до 4,3%; на 3,1% зросли реальні доходи населення; було зафіксовано профіцит федерального бюджету в розмірі 0,4% ВВП порівняно з дефіцитом у 2020 р.; з 3,9% до 3,3% ВВП знизився зовнішній борг, і з 13,8% до 12,5% ВВП знизився внутрішній борг; сальдо платіжного балансу було позитивним, склавши 120,3 млрд доларів. Що не менш важливо, вирости золотовалютні резерви держави, досягнувши позначки у 630,6 млрд доларів [1], що стало рекордним показником з 1991 р.

Що стосується структури російського експорту станом на 2021 р., то згідно з даними Росстату паливно-енергетичні товари склали 54,3% надходжень; метали та вироби з них – 10,4 %; машини, обладнання і транспортні засоби – 6,6%; продукція хімічної промисловості – 7,7%; деревина – 3,5%; продовольчі товари та сільськогосподарська сировина – 7,3% [2]. Відповідно російська економіка, будучи залежною від газонафтових надходжень, швидко відновилася, зокрема, завдяки зростанню цін на нафту. До прикладу, ціна на нафту марки “Brent” у розпал пандемії опустилася до позначки менш, ніж у 20 доларів за барель, то вже 24 лютого 2022 р. ціна склала більш ніж 101 долар за барель [3]. Схожі процеси відбувалися і з газом. У травні 2020 р. газ коштував 1,5 долара за один мільйоні британських теплових одиниць (ММВТu), то у грудні 2021 р. – 37,4 долари за один мільйон британських теплових одиниць [4].

Також необхідно розглянути основні напрямки російського експорту в 2021 р. Так, 49% експорту російської сирої нафти припали на Європу, де найбільшими імпортерами були Нідерланди (13,45%), Німеччина (10,29%) та Польща (5,88%). Імпорт інших

європейських членів Організації економічного співробітництва та розвитку склав 19,33%.

Країни Азії та Океанії імпортувати 38% російської сирої нафти, де 29,62% припали на Китай, 3,36% – на Південну Корею, а 5,25% – на решту країн регіону. Решту 13% Росія експортували в інші країни світу, зокрема, в Білорусь (6,30%) та США (4,20%) [5].

Залежність європейських країн від російського газу була ще більш разючою. 74% експорту газу припав на Європу, де найбільшим імпортером були Німеччина (19,19%), Туреччина (10,72%), Франція (7,00%) і Польща (4,18%).

13% експорту російського газу припали на Азію та Океанію, де найбільшим імпортером був Китай (6,32%), а інших 13% припали решту світу, де Білорусь імпортувала 7,90% російського газу [6].

Відповідно умови для російської економіки напередодні повномасштабного вторгнення були чи не найсприятливішими за останнє десятиліття, що обґрунтовується найбільшим приростом ВВП з 2010 р. [7], нагромадженням рекордних золотовалютних резервів та високим цінам на енергоносії, про що згадувалося вище.

Російська економіка після 24 лютого 2022 р.

Багато українських та зарубіжних експертів передрікали критичне для Москви погіршення економічної ситуації через накладення беспрецедентних санкційних обмежень. Так, РФ стала державою, проти якої ввели найбільшу кількість санкцій у світі [8], а західні держави відключили ряд російських банків від SWIFT [9].

Попри це зниження реального російського ВВП у 2022 р. не перевищило 2,1%, безробіття знизилося до історичного мінімуму, індекс споживчих цін зріс на 11,9%, обмінний курс рубля до долара США після падіння у лютому 2022 р. ріко укріпився у березні, і до кінця року номінальний курс рубля до долара виявився лише на 4,7% вище, ніж у кінці 2021 р. [10].

Наслідки обмежень для російської економіки не мали катастрофічних наслідків, а Москва загалом стабільно пододала минулий рік. Такій аномальній ситуації сприяло декілька факторів:

1. Високі ціни на нафту та газ. Ціна на один барель нафти марки “Brent” була найвищою з 2014 р., коли вартість складала 115 доларів США. У березні 2022 р. один барель даної марки можна було придбати за 129 доларів США на піку ціни. Такі високі ціни зберігалися до червня, коли розпочалося зменшення вартості цього природного ресурсу з 128 доларів США за барель до 82,5 у грудні цього ж року [11].

Ідентичні процеси відбувалися і на ринку блакитного палива, коли ціни протягом року залишалися стабільно високими, а в серпні відбувся історичний стрибок, внаслідок якого ціна за один мільйоні британських теплових одиниць (ММВТu) складала більше 70 доларів США [12].

2. *Високі газонафтові доходи РФ.* Внаслідок високих цін на енергоресурси Кремль мав змогу отримувати надприбутки від експорту нафти та газу. Так, згідно з даними Центрального банку Росії, зовнішньоторговельний оборот РФ у 2022 р. склав 973,9 мільярдів доларів США, що на 4,7% перевищило аналогічні показники 2021 р. Зовнішньоторговельне сальдо склало 282,3 мільярди доларів, що на 66% вище, ніж у 2021 р.

Попри зменшення фізичних обсягів вивезених за рубіж товарів завдяки рекордному зростанню цін на енергоносії, значно збільшилися цінові обсяги експорту. Так, експорт товарів та послуг з Росії у милому році склав 628,1 мільярда доларів США, перевищивши показники 2021 р. на 14,2%, а цінові обсяги експорту мінеральних ресурсів у 2022 р. перевищили показники 2021 р. на 40,8% [13]. Варто зазначити, що експорт мінерального палива, нафти та нафтопродуктів склав 65% від всього російського експорту [14].

3. *Найбільші в історії золотовалютні резерви РФ.* Як вже зазначалося раніше, післякризове відновлення економіки та зростання цін на енергоносії дозволили Росії до кінця 2021 р. досягнути зростання економіки майже на 5%. Економічні суб'єкти накопичували свої резерви в очікуванні майбутнього зростання. Фінансові результати компаній були втричі вищим за показники 2020 р., що підвищило їхню стійкість до ударів. Падіння прибутків корпоративного сектору стало помітним лише у третьому кварталі 2022 р. [15].

4. *Зміна географічної структури російського експорту.* Поступова відмова західних країн, передусім європейських держав, від імпорту російських товарів змусила Москву переорієнтуватися на країни Азії. До прикладу, Кремль значно наростив обсяги торгівлі з державами Центральної Азії. У 2022 р. торговий оборот РФ з Казахстаном зріс на 10% [16], зростання торгового обороту з Таджикистаном склало 22% [17], з Киргизстаном - 40% [18], а з Туркменістаном - 45% [19].

Дані основних торговельних партнерів Росії та дані Мінекономрозвитку РФ стосовно товарообігу з Білорусі свідчить про те, що сумарний товарообіг з Китаєм, Туреччиною, Індією і Казахстаном склав 43%, порівняно з 32,4% за 2021 р. [20].

Найбільшим торговельним партнером РФ став Китай, товарообіг з яким досягнув рекордної позначки у 190,27 мільярдів доларів США, що на 29,3% перевищило аналогічні показники 2021 р. [21].

Росія наростила постачання газу по газопроводу “Сила Сибіру” у 1,5 раза, досягнувши рекордних показників у 15,5 мільярди кубометрів [22]. Також Москва наростила експорт нафти до Китаю на 8% у порівнянні з 2021 р. [23].

Окрім того, Росія значно збільшила експорт нафти до Індії – у 22 рази, а на Пекін і Нью-Делі станом на кінець 2022 р. припало 70% від всього російського нафтового експорту [24].

5. *Жорсткий контроль курсу рубля.* Протягом перших днів вторгнення Рада директорів Банку Росії прийняла рішення підняти ключову відсоткову ставку до 20% річних [25]. Росіяни, які в момент просідання національної валюти мали бажання купити євро чи долар США, після підняття ключової відсоткової ставки мали стимул тримати свої збереження в рублях, що зменшувало тиск на національну валюту.

Держава поставила вимогу до російського бізнесу, що 80% доходів, які російські підприємства отримують за кордоном, мають бути обміняні на рублі [26]. Вимога конвертації 80% іноземних надходжень у національну валюту створило значний попит на російську валюту, тим самим втримавши її на плаву.

Також Кремль заборонив російським брокерам продавати цінні папери, що належать іноземцям [27]. Як результат, уряд зміцнив ринки акцій та облігацій, зберігши гроші всередині країни, що допомогло утримувати рубль від падіння.

Російські громадяни стикнулися із заборною переказу коштів за кордон, запровадженою російським урядом [28]. Початкова заборона передбачала призупинення всіх валютних позик і переказів, що сприяло утриманню іноземної валюти в РФ та перешкоджало росіянами обмінювати рублі на іноземну валюту.

Тож в умовах жорстких санкцій російська економіка втрималася завдяки надприбуткам від зростання цін на мінеральні ресурси, політиці накопичення резервів для захисту економіки Росії від зовнішніх шоків, вмілому ручному регулюванню курсу національної валюти, а також здатності Росії частково здійснити переорієнтацію власного експорту на Схід в умовах, коли західні країни почали все більше відмовлятися від російських енергоносіїв.

У випадку швидкого успіху на полі бою і падіння української оборони Москва вийшла би з конфлікту не лише без економічних втрат, але й з величезними доходами, спричиненими зростанням цін на енергоносії та неможливістю європейських країн ментально диверсифікувати джерела постачання енергоресурсів.

Попри короткостроковий успіх російської економічної політики, у цьому році помітні індикатори, які сигналізують про те, що російська економіка матиме ряд системних проблем у середньостроковій і довгостроковій перспективах.

Індикатори проблем у 2023 р.

У 2023 р. помітними стають тренди, які вказують на те, що короткостроковий успіх російських технократів може постати перед значними викликами у більш віддаленій часовій проекції.

Хоча у першому кварталі 2023 р. російський ВВП скоротився на 1,9% [29], зокрема, завдяки збільшенню бюджетних витрат, починаючи з кінця 2022 р. [30], Кремлю буде складніше отримувати такі ж високі прибутки від експорту енергоносіїв.

Перш за все це спричинено падінням цін на газ і нафту, яке почалося у третьому кварталі минулого року. Так, один барель нафти марки “Brent” станом на травень 2023 р. коштував приблизно 74 долари США, що на 34% менше за аналогічні часові рамки минулого року [31]. Ціна на газ також значно зменшилась до 13,5 доларів США за один мільйон британських теплових одиниць (ММВТu) [32].

Як наслідок, вартісні обсяги російського експорту зменшилися на 35% у першому кварталі 2023 р. Згідно з інформацією Центрального банку РФ, це відбулося внаслідок “погіршення цінової кон'юнктури на світовому ринку та збільшення дисконту для російської нафти” [33], що спричинено введенням стелі стін на російську нафту країнами G7, Австралією та ЄС [34].

Також відбулося значне зростання дефіциту бюджету РФ, внаслідок чого він перевищив річний план на 850 мільярдів рублів. При тому дефіцит федерального бюджету зріс на 1,02 трильйона рублів лише у квітні цього року [35].

Паралельно з цим Москві доводиться збільшувати витрати на ведення бойових дій в Україні. Витрати на армію за січень-лютий 2023 р. зросли на 282% у порівнянні з ідентичним періодом за минулий рік, у результаті чого Кремль витратив 26 мільярдів доларів США для продовження агресії проти України [36].

Хоча безробіття в Росії зменшилося до історичного мінімуму у 3,5%, це пов'язано з відтоком кадрів з РФ - ринок праці скоротився від 1 до 1,5 мільйона осіб через еміграцію та війну [37], переходом ряду підприємств, залежних від західних комплектуючих, на неповний робочий день або в неоплачуваній простій, а також зростанням потреби в робочій силі на оборонних підприємствах [38].

Прогнози та перспективи

Швидкість та інтенсивність впливу економічних санкцій проти Росії обмежується тим, що РФ є доволі “складною мішенню” для обмежень через свою вагомую роль у світовій економіці, зокрема як експортера важливої сировини, такої як паливо, добрива, дорогоцінні метали [39]. Одномоментна ізоляція Росії від її основних торговельних партнерів могла потенційно б завдати суттєвої економічної шкоди тим країнам, які б це зробили. Саме тому, на жаль, введення санкцій проти РФ мало поступовий характер від початку її широкомасштабної агресії. Навіть попри наявний комплекс введених обмежень, Міжнародний валютний фонд прогнозує зростання ВВП Росії в 2023 р. на 0,7% [40].

Проте, введені обмеження, з високою вірогідністю можуть залишитися дієвими, так як вони матимуть накопичувальний ефект, який може завдати довгострокової шкоди російській економіці і в результаті призвести до значного економічного спаду в Росії. Вірогідності такого сценарію в довгостроковій перспективі також сприяють вищезгадані проблеми, які назрівають в російській економіці. Відповідно до дослідження KSE Institute, у 2023 р. накопичувальний ефект санкцій може зрости і, в результаті такого розкладу ситуації, рівень падіння ВВП Росії може прискоритися до 8% [41]. Одними з основних обмежувальних заходів, які можуть посприяти, є вже введенні обмеження на ціну російської нафти, що можуть ще більше зрости за ініціативи партнерів України у цьому році.

Втрата Європейського Союзу як основного покупця газу також матиме довгостроковий негативний ефект на економічне становище Москви. Жозеп Боррель, голова зовнішньополітичної служби ЄС прогнозує, що 2023 р. буде тяжким для російської економіки через погіршення багатьох макроекономічних показників в Росії, однак стрімкого економічного падіння очікувати не варто, через накопичувальний характер санкцій [42].

В цьому контексті можна прогнозувати те, що партнери України, в першу чергу Європейський Союз та США, надалі будуть поступово вводити економічні обмеження широкого характеру проти Росії у вигляді комплексних пакетів санкцій, подібних до тих, які вони почали застосовувати від початку повномасштабного вторгнення. Це також сприятиме зростанню накопичувальної сили санкцій, однак не даватиме одномоментний суттєвий вплив на російську економіку.

Попри наявність санкцій щодо широкого асортименту товарів та сировини РФ, актуальним питанням залишається введення санкцій щодо імпорту металів та коштовностей з Росії до держав-партнерів України. Обмеження на такі категорії товарів активно не застосовуються союзниками Києва через значну долю Росії як

постачальника металів та дорогоцінностей. Зокрема РФ продовжує залишатися одним із постачальників діамантів до Європейського союзу і у 2022 р. поставила їх на суму близько 1.46 млрд дол. США [43]. Основним імпортером коштовного каміння залишається Бельгія, яка є “діамантовим хабом” ЄС. Бенефіціаром від продажу діамантів є російська компанія “Алроса” яка контролюється урядом РФ та бере активну участь у фінансуванні військових дій Росії проти України. Істотних санкцій проти цієї компанії, крім її керівництва, не було введено [44].

До того ж, під обмеження не підпадають поставки металів платинової групи, експорт яких до західних країн у 2022 р. приніс 3,8 млрд дол. прибутку до російського бюджету. Платина та інші метали платинової групи широко використовуються в автомобільній промисловості, яка розвинута в більшості західних країн. Також, доля Росії в імпорті нікелю до ЄС становить майже половину і експорт нікелю приносить РФ майже 3,8 млрд дол. [45].

Враховуючи важливість поставок такого типу товарів та ресурсів з РФ до держав Заходу, впровадження санкцій на них можна очікувати в тому випадку, якщо знайдеться спосіб збільшити диверсифікацію постачання, пошуку нових економічних партнерів, що може тривати невизначену кількість часу. Проте, у випадку введення таких обмежень, РФ буде позбавлена додаткового джерела надходжень доходів до бюджету.

Якщо говорити про перспективи Росії щодо захисту власної економіки від впливу санкцій або пошуку варіантів їх обходу, то для цього російський уряд з високою вірогідністю акцентуватиме увагу на наступному:

- 1) Диверсифікація експорту товарів, послуг та сировини зі збільшенням фокусу на держав Азії, держав пострадянського простору, які не вживали обмежувальних заходів щодо Росії.
- 2) Курс на подальше поглиблення економічних відносин з такими державами, зокрема шляхом розвитку регіональних економічних інтеграційних структур.
- 3) Вибудовування механізму поставок дефіцитних товарів, високих технологій в обхід санкцій, зокрема шляхом імпорту таких товарів через треті країни, які не наклали санкції проти Росії або не дотримуються обмежень, накладеними союзниками України.

В контексті диверсифікації експорту та економічних зв'язків загалом, Москва надалі буде приділяти значну увагу Китаю. Протягом 2022 р. товарообіг між обома державами зріс до позначки 190 млрд дол. США [46]. Однак, економічні відносини між Росією та Китаєм не є рівноцінними, враховуючи більшу роль та вагу КНР у світовій економіці та характеру економічних обмінів між країнами. Росія, по суті, виступає в якості сировинного додатку для ресурсомісткої китайської промисловості. Вона є другим

за обсягом постачальником нафти до Китаю та четвертим – за поставками зрідженого природного газу [47].

В свою чергу, Китай поставляє в Росію високотехнологічні товари та інші вироби машинобудівної промисловості. Також, РФ отримує з Китаю важливі для високотехнологічних товарів напівпровідники та мікрочіпи, в умовах заборони на поставки такого типу товарів із західних країн [48]. У таких умовах Росія і надалі планує поглиблювати економічні зв'язки із Китаєм, зокрема у валютній сфері. Зокрема, під час візиту лідера КНР Сі Цзіньпіня до Москви у березні 2023 р., президент РФ В. Путін заявив про прагнення використовувати китайський юань для розрахунків з партнерами Росії, в першу чергу державами Азії, Латинської Америки [49]. Тобто Путіну в перспективі імпонує ідея “юанізації” російської економіки, для зменшення ролі долара США як розрахункової валюти у економічних обмінах з партнерами.

В контексті диверсифікації експорту, Росія вже намагається поліпшити економічні зв'язки з регіональними партнерами. Після введення санкцій на експорт російського золота, уряд РФ суттєво збільшив поставки цього металу до Туреччини, Китаю та Об'єднаних Арабських Еміратів. Зокрема, ОАЕ імпортували 75,7 тонни золота з Росії у 2022 р., порівняно з 1,3 тоннами у 2021 р. До Туреччини та КНР РФ поставила близько 20 тонн золота на кожну із держав [50].

Практика паралельного імпорту важливих товарів до Росії також набирає оберти. Як приклад, велика кількість підсанкційних товарів з ФРН потрапляє до Росії через країни пострадянського простору, що не накладали економічних обмежень. Це прослідковується, зокрема, через зростання обсягу експорту з Німеччини до окремих країн. За минулий рік, експорт з Німеччини до Вірменії, Казахстану та Грузії збільшився удвічі, а найбільше він збільшився до Киргизстану – аж на 994% [51].

Враховуючи поступове збільшення санкційного тиску на Росію, уряд держави і надалі буде намагатися диверсифікувати свою зовнішньоекономічну діяльність для отримання дефіцитних товарів і збільшення надходжень до бюджету, використовуючи вищенаведені методи.

Висновки

Багато зовнішніх і внутрішніх факторів вплинули на стійкість російської економіки протягом першого року повномасштабної війни. По-перше, стрибок цін на світовому ринку енергоресурсів дозволив РФ забезпечувати надходження коштів до бюджету від їх продажу, навіть в умовах відмови західних країн від закупівлі російського палива. Також, Росія паралельно збільшила обсяги поставок газу та нафти до дружніх країн, таких як Китай, щоб компенсувати втрату європейського ринку. Однак, російському уряду доводиться продавати свої енергоресурси за набагато нижчою ціною.

Переорієнтація експорту на країни Азії, держави пострадянського простору, паралельний імпорт з цих держав також дозволили уникнути колапсу російської економіки під впливом санкцій та забезпечувати себе необхідними товарами. Жорсткий контроль курсу рубля запобіг стрімкій інфляції, а вжиття внутрішніх регуляторних заходів, пов'язаних із контролем капіталу попередили відтік коштів з Росії і уповільнили погіршення стану економіки.

Однак, введені санкції все таки почали здійснювати негативний вплив на економіку РФ, хоча і поступовий. Це проявляється у загальному падінні росту ВВП Росії, зменшенню вартісних обсягів російського експорту, значним зростанням дефіциту бюджету РФ. Також, падіння цін на енергоносії і введення верхньої межі на закупівлі енергоресурсів державами ЄС суттєво зменшують дохідність російського експорту палива, порівняно із початком повномасштабної війни. До того ж, фінансування війни зростає і ще більше виснажує бюджет Росії, так як ведення активних бойових дій потребує значної кількості фінансових ресурсів і в перспективі переходу економіки “на військові рейки” у випадку затягнення війни.

В перспективі економічне становище Росії може погіршуватися із подальшим введенням нових пакетів санкцій та розширенням номенклатури товарів, які підпадають під заборони. Для уникнення ще більшої шкоди від санкцій РФ надалі продовжуватиме диверсифікацію експорту, поглиблення економічних зв'язків із союзниками та робити акцент на розвитку внутрішніх можливостей підтримувати власну економіку в умовах ізоляції та втрати основних ринків збуту експортних товарів. Ще більш швидкого та значного удару по економіці Росії можна завдати введенням набагато більш жорстких обмежень, аж до повного ембарго на основні позиції експорту з РФ.

© Рада зовнішньої політики «Українська Призма»

Автори:

Ярослав Черногор, к.і.н.,
Павло Радь,
Анатолій Черниш

Інформація та погляди, викладені в цьому дослідженні, належать авторам і не обов'язково відображають офіційну думку Фонду Конрада Аденауера та Міністерства закордонних справ України.

Рада зовнішньої політики «Українська Призма»

Тел.: +380935788405

Е-пошта: info@prismua.org

<http://prismua.org/>